Фараон плакав, і йому здавалося, що на нього співчутливо дивляться всі тисячоліття зі знаменитих єгипетських пірамід.

Відколи себе пам'ятав, плакав уперше.

В його по-старечому вже осклілі очі заглянуло високе небо і не побачило там нічого, крім осиротілості.

Він почувався як кожен, хто все своє життя ішов пліч-о-пліч зі славою, сприймав її як звичне й невіддільне від себе, ніби своє ім'я, і раптом якогось дня слава нагло відвернулась од нього, він сам собі став осоружний, лишився з виснаженою душею, як буває з тими, хто, сам того не помітивши, пережив свою славу. Порожня і німа душа його ставала безживною пустелею, і здавалося, вже ніколи не проросте в ній навіть кволий пагінець радості.

Досі Фараон був переконаним і послідовним оптимістом. Він навіть і гадки не мав, що його підстерігає отака безрадісна старість на давно зів'ялих лаврах. Так можна дожити й до того, що в усіх викликатимеш почуття жалю — нижче за це впасти вже нікуди.

...А все починалося того бляклого ранку, коли Фараон, ясна річ, нічого не підозрюючи, вийшов на зв'язок з координаційним центром, щоб, як було заведено, одержати цінні вказівки. Та цього разу незмінний ось уже стільки років церемоніал спілкування з центром таїв у собі непередбачене. Ніяких вказівок він не почув, зате від нього категорично зажадали якнайшвидше з'явитися в центр, де приголомшеного Фараона повідомили про оту новину: його призначено комендантом старої, всіма давно покинутої бази, що розташована невідомо де й невідомо кому потрібна, бо давно вже втратила будь-яке значення.

"Яким там комендантом,— з відчаєм подумав Фараон,— сторожем!"

І це він, жива легенда століття, стане ходячим анахронізмом?! Ну й вимудрували ж йому заняття!

— У мене показник інтелекту — тисяча з тисячі! Я зробив сто сорок чотири міжпланетних рейси, їх усі вивчають в історії космічної навігації, — ці дві фрази Фараон повторював у кожній інстанції, куди приходив, шукаючи справедливості. Та справедливість, бува, не тільки запізнюється, а й, мов вередлива жінка, вибирає, до кого їй приходити, а до кого ні.

В одній приймальні незворушна, як логарифмічна лінійка, секретарка суворо сказала йому:

— Не ходіть і не набридайте нам. У вас же вік... як колись казали, глибоко пенсійний. Вам час на заслужений відпочинок.

Він тоді мовчки проковтнув образу. Намагаючись надати своєму обличчю виразу олімпійського спокою і величавої погорди, вийшов з тієї вельми серйозної установи, болісно розмірковуючи над тим, як достойно стерпіти підступний удар долі.

Дні на базі спливали нудні й невиразні, як роботи першого покоління. Піщані дюни виглядали довкруж одна з-за одної, громадилися гори металу, що був колись технікою, і більше ні на чому було спинити знуджений погляд. Фараон сушив голову, намагаючись придумати собі хоч якесь заняття, бо ж був натурою діяльною і енергійною, сидіти склавши руки просто не міг. Та придумати йому нічого не щастило. У марудні, стомливі години неробства його дедалі частіше навідувала невесела думка про те, що тут він катастрофічно деградує, що скоро від колишнього Фараона не залишиться нічого, хіба що спогад про нього тих, кому пощастило бачити його замолоду в ореолі слави.

Як же порятуватись, як, зрештою, нагадати всім про себе, як довести, що його передчасно списали в архів?

Одної ночі йому довго снилися космічні кораблі й невідкриті планети, а коли він прокинувся, то до нього несподівано прийшло рішення: треба відремонтувати старий корабель, яким прилетіли на цю планету перші хоробрі. Погосподарювали тут, вибрали поклади дорогоцінних руд і полетіли далі відкривати нові світи, лишивши тут стару, віджилу техніку, що здавалася нині такою кумедною і зворушливо недосконалою.

Корабель, що самотньо бовванів серед металевого хаосу, скидався на сучасні кораблі не більше, ніж консервна бляшанка на комп'ютер. Потемнілий од вітру і спеки, він видавався скромним пам'ятником минулому і ще раз нагадував Фараонові про зрадливість долі.

Довго чи недовго трудився Фараон — то тільки йому відомо, і він ні за яку ціну сьогодні вже нікому про те не розказував, але сталося справді дивовижне: самотужки, без усіх необхідних механізмів, Фараон відродив корабель, і той стояв перед ним, будь-якої хвилини готовий до польоту. Коли це диво постало з металевого хаосу, він відчув глибоку повагу до себе. Вже навіть і не вірилося, що міг так ганебно занепасти духом.

Тепер його важко було впізнати. Це був не той зсутулений і з погаслим поглядом Фараон, схожий на маріонетку лялькового театру,— таким він запам'ятався тим, хто його бачив на фініші затяжного марафону по інстанціях, коли клопотався, аби його не відсилали на цю планету. В самій поставі Фараона знову з'явилося щось величаве, навіть погордливе.

Фараон замислив іще раз нагадати про себе всьому світові.

Потяглися напружені дні визрівання плану його авантюристичної акції. Ще з молодості він добре затямив: у будь-якому ділі багато важить конструктивна програма. Хоч завжди програми він одержував з рук інших, бо складання їх йому ніколи ніхто не довіряв, усе ж клопотів тут виявилося небагато. Він не гибів ні над якими розрахунками, не мордувався ніякими гіпотезами, а в один прекрасний момент раптом подумав: а чому б — таємно від координаційного центру — не розпочати дослідження групи планет із сектора Сигма, куди ще не літав жоден корабель? Так і народилася його конструктивна програма. Перший її пункт передбачав: перевірити, чи є розумне життя на цих планетах. Другий: чи є взагалі яке-небудь життя? Третій: чи є перспективи для виникнення розумного життя або взагалі життя?

Єдине, що муляло душу космічному волонтерові,— почуття обов'язку. Люди з координаційного центру послали його сюди, отже, і тут хтось потрібен. Як же йому бути? Та відомо, що з усякого становища завжди можна знайти вихід. Цю аксіому він ще раз відкрив для себе, лежачи в нічному безгомінні наодинці зі своїми прожектами. Вихід був дуже простий: треба сконструювати робота. Звичайного робота. Найпростішої конструкції. Він стерегтиме базу і, як заведено, інформуватиме центр, що тут усе гаразд. Дійшовши такого висновку, Фараон похвалив себе за мудрість і з благодатною полегкістю поринув в обійми лагідного Морфея.

Наступного дня взявся конструювати робота, і незагайно це рукотворне створіння постало перед ним, поблискуючи розумними лампами очей.

— Хто я? — запитало це диво, прочищаючи голос.

Фараон довго мовчав, даючи зрозуміти роботові всю врочистість цієї історичної миті, а потім сказав, піднісши догори вказівного пальця:

— І наречу я тебе Адамом, і житимеш ти чесно й правильно, якщо засвоїш основний для себе закон: завжди й повсюдно служити людям і любити людей...

— А тебе? — не зовсім ввічливо спитав робот.

— І мене можна теж,— великодушно дозволив Фараон,— але запам'ятай: перебивати мене ніколи не можна. Ти мусиш мовчати, коли я говорю. Затямив?

— Затямив: коли говориш ти, всі мовчать.

— Коли я говорю, всі мовчать,— задоволено підтвердив Фараон.

Адам виявився просто дивовижно кмітливим створінням. Він швидко навів порядок у занехаяному металевому господарстві, розсортувавши все причандалля за тільки йому відомою системою. Одне слово, Фараон пишався Адамом, а ще більше самим собою. Такий стан переживав, мабуть, лише Праксітель, витворивши славнозвісного Гермеса, або ж Пігмаліон, подарувавши світові Галатею.

І ось настав той судний день. Фараон підійшов до корабля, освітленого ласкавим сонцем, і врочистим, як звук фанфари, голосом спитав:

— Пілот Фараон до польоту готовий?

А відтак, змінивши голос, ще врочистіше відповів:

— Пілот Фараон до польоту готовий.

Випнувши груди, покректав і ступив на трап, а там завченим порухом руки — мовби він позував перед юрмиським фоторепортерів —

помахав на прощання Адамові, що поодаль зображав урочистий натовп проводжаючих. В Адама зрадливо миготіли лампи очей і тремтіли металеві пальці.

— Запам'ятай цю мить і розкажеш про неї всім. Тобі пощастило,— мовив Фараон,— тисячі хотіли б нині бути на твоєму місці!

Він зайшов у корабель, сів за пульт і натиснув стартову кнопку.

З-під корабля шугнуло полум'я, відбилося мерехтливим зблиском на Адамовому обличчі, і корабель зник у високому небі.

Адам довго дивився йому вслід, з насолодою вдихаючи запах газів і роздумливо кліпаючи одразу всіма лампами. Йому теж хотілося туди, в космос, але він глибоко затямив, що його обов'язок бути тут і допильновувати металеве господарство. Тож з усією серйозністю взявся за виконання своїх обов'язків, які в його розумінні були надзвичайно важливими, бо неважливих, як вважав наївний Адам, роботам просто не доручають.

...А Фараон співав у відкритому космосі. Він почувався молодим і всеможним, його тіло аж гуло од бадьорості й нерозтрачених сил. У бортовому журналі поряд із службовими записами, що могли б стати шедеврами лаконічності, вже рясніли його глибокі афоризми: "Космосу не боїться тільки той, хто не боїться нічого", "Ентропія душі — не супутник у космосі", "Космічні штурмани — поштові коні цивілізації"...

Вимережуючи цими невмирущими висловами напівзотлілий бортовий журнал, Фараон, цілком природно, подумав, що, сам того не відаючи, поховав у собі літературний талант, але відразу ж утішив себе думкою, що обов'язково відкопає його, тільки-но повернеться з цього безприкладного польоту. Настане час, і всі зачудуються блиском Фараонового пера.

В ілюмінаторі пропливали метеоритні річки, між якими віртуозно проводив корабель бувалий у бувальцях навігатор, клично заглядали сюди оповиті тремтливим серпанком таїни близькі й далекі зорі. І їх проводжав по-батьківськи турботливим поглядом Фараон, розмірковуючи про непросту будову всесвіту, про те, як можна було б використати енергію квазарів, про ще до кінця не розгадані загадки пульсарів, про білі плями космічної приматології, зрештою, про все те, що може збігти на думку в космосі, де скрізь підстерігає невідомість, де зусібіч обступають усякі дивовижі й загадки.

Зрідка перед його поглядом пропливали фешенебельні пасажирські кораблі з Землі, яку давно всі називали колискою людства, що, видорослівши, рушило з неї в зоряні світи. Фараон урочисто салютував кораблям, неодмінно почуваючи в душі свою незмірну перевагу над капітанами цих літаючих котеджів. Ваше діло — спокій, комфорт і постулати техніки безпеки, думав він, а моє — ризик, подвиг, а отже, і слава, бо не лишуся одним із вас, багатьох і безіменних, звичайних, нездатних на виняткове.

Отак і минав час польоту: Фараон то тішив свою амбіцію, то народжував епохальні афоризми, то починав доскіпливо ревізувати все те спорядження, з яким збирався висаджуватися на невідомі планети, вже наперед уявляючи високий пілотаж посадок, а також історичні сліди на тих планетах своїх стоптаних черевиків, розмір і вік яких незмінно викликав у всіх глибоку повагу до Фараона.

...А на далекій, усіма забутій планеті, яку нині лиш подеколи згадував націлений на подвиги Фараон, Адам теж спокусився космосом і вже виношував замір створити до Фараонового повернення робота Адама Другого. Йому можна буде передати всі свої обов'язки, щоб наступного разу полетіти з Фараоном. Кожному пригнеться прилучитись до найважливіших діянь своєї епохи. Навіть якщо він — просто робот.

Майструючи спадкоємця своїх обов'язків, Адам геть занехаяв базу і вже забував нагадувати про себе координаційному центру, де люди врешті сполошилися: може, на базі щось негаразд?

На планету вилетіла ревізійна інспекція.

Її зустрів Адам, який уперше бачив людей.

Люди йому надзвичайно сподобались, і він розповів їм про все з дня своєї появи на світ.

Людей занепокоїла звістка про Фараонів політ, і в різні кінці всесвіту полетіли сигнали, зміст яких Адам не годен був зрозуміти, бо не знався на цій системі зв'язку.

Йдучи на посадку, Фараон уже й неозброєним оком бачив крізь ілюмінатор корабля загадковий рух на планеті, яку він вирішив наректи своїм іменем. Отже, там життя. Виходить, його відкриття буде вдвічі важливішим для науки.

Корабель востаннє здригнувся й завмер.

Фараон вимкнув усі механізми й ступив на трап. До корабля йшли люди. Він придивився до них пильніше і став упізнавати...

По коридору інституту проблем робототехніки прогулювалися два аспіранти.

— Ти все встиг прочитати з теорії роботознавства? — запитав один з них, у голосі якого зразу вчулась уся незамаскована нелюбов до цієї дисципліни.

— Не люблю риторичних запитань.

— А як же складатимем кандмінімум? Екзамени вже на носі.

— А так і складатимем. До речі, цей курс уже треба називати не теорія, а історія роботознавства, бо він — такий дрімучий анахронізм, як у давні часи була латина. О, я й забув запитати тебе: ти не слухав учора космічні новини?

— Ні, я вчора майже весь день товкся в інсектарії. Там з'явилося десятків два реліктових видів... Та й нічого нового в новинах давно вже не передавали.

— Вчора розповідали про один курйоз. Уяви собі: робот на старість здурів!

— Як?

— А так... Ну, не здурів, але щось подібне сталося. Стривай, як же це його ім'я?.. Чи то Імператор, чи Цезар... Щось таке гучне. А, згадав, Фараон!

— То й що з ним сталося?

— Сам без дозволу сів у корабель і полетів куди очі бачать.

— Ну й ну... Це що, так званий бунт роботів?

— Ніякий не бунт. Щось, мабуть, з програмою сталося, я до кінця не дослухав...

— І що з ним?

— Ясно що, мабуть, переслали на переробку.

— Дивна історія. Роботи ж такі надійні...

А в цей час відомий біокібернетик Тарас Волопас пив каву й роздумував про нове покоління роботів, що днями мали піти масовим потоком з конвейєра. Скільком він уже дав життя — сьогодні й не злічити. На різних ділянках науки й техніки надійно несуть вони службу, допомагаючи людям.

Тарас Волопас, мабуть, і не пам'ятав той перший свій, ще юнацький експеримент, коли він пустив у світ біоробота Фараона, трансплантувавши йому — а що з цього вийде? — мізинний ніготь прославленого космічного аса. Він довго спостерігав складні транспозиції Фараонової психіки.

Якось Тарас Волопас, нічого не пояснюючи — для жарту, продемонстрував Фараона знайомому психіатрові, і той поставив категоричний діагноз: у Фараона — манія величі. Волопас на те тільки загадково всміхнувся і нічого психіатрові не відповів.

Звідки було знати відомому вченому, що саме в той момент, коли він ковтнув запахущої кави, на далекій планеті Аральті, про яку він лиш чув, не стало Фараона. Того Фараона, яким він колись так пишався, з яким разом провів стільки містифікацій...

Він віддав Фараона в науково-дослідний інститут роботознавства, де наполегливі аспіранти, вивчаючи його загадковий феномен, стругали одну за одною дисертації, передаючи цей вдячний об'єкт дослідження новим і новим поколінням неофітів роботознавства.

Згодом Фараон, вивчений і увічнений у цілій бібліотеці дисертацій, завдяки невідомому збігові обставин потрапив в обслуговуючий персонал космослужб, де на біороботів покладалися найпростіші обов'язки. Вже звідти його перевели на планету з нікому не потрібною старою базою. Хай, мовляв, про всяк випадок за нею наглядає чиєсь око.

Якби знав Тарас Волопас, що в цю мить на Аральті, як реквієм по Фараонові, прозвучала фраза "Хто я?", фраза того, хто завдяки цьому своєрідному мінорату серед біороботів появився на світ, успадкувавши Фараонову плоть, але нічого не знав про нього і, ясна річ, не міг його пам'ятати, якби Тарас Волопас хоча б почув про це, йому, звичайно, стало б дуже шкода Фараона. Шкода, як своєї молодості, як того, що вже не повториться. Бо справді, ніщо на світі, ніщо в житті не повторюється.

Хоч і був Фараон через легковажність Тараса Волопаса уражений ідеєю-фікс, усе ж його шкода. Без нього плем'я біороботів, саме того не відаючи, дуже збідніло. Бо Фараон серед них був істотою незвичайною. Недарма ж він і сам втокмачував це на кожному кроці слухняному тугодумові Адаму...

Сотні Адамів ніколи не замінять одного-єдиного Фараона, хоч як би вони того прагнули.